

DİVAN ŞİİRİNDE SAĞLIK VE HASTALIKLARLA İLGİLİ BAZI HUSUSLAR*

Doç. Dr. Emine YENİTERZİ**

Türk Milleti, son derece zengin ve köklü bir kültürün sahibidir. Bu kültürün sosyal yönünü oluşturan âdet ve inançlarımız doğumdan ölüme kadar insan hayatının bir parçası olmakla beraber, sosyal ve ekonomik yapımızdaki değişmelere paralel olarak zamanla ya unutulmuş, ya da bazı değişikliklerle günümüze kadar canlılığını sürdürmüştür. Folklor araştırmacılarının derleme faaliyetlerinde bu âdet ve inançların tespitine önemle yer verilmektedir. Ancak geçmişteki âdet ve geleneklerimiz veya günümüzdeki âdetlerin mazideki şekilleri için yazılı kaynaklara müracaat gerekir. Altı yüzyıl boyunca hayatini sürdüren dîvan şiiri bu yönde tahmin edildiğinden daha zengindir. Tamamen günlük hayattan alınan âdet ve inançlar çoğu kez sanatkârâne söyleyişlerin ardında gizli olmakla, klasik şiirimizin bu alandaki önemi bugüne kadar ihmal edilmiştir. Yaklaşık yirmi şairin divânından seçtiğimiz örneklerle hazırladığımız deneme mahiyetindeki bu çalışmada yalnızca sağlığa ilişkin âdet, inanç, hastalıklar ve tedavi metotları ile günlük hayattan bazı tespitleri verirken, dîvan şiirinin zannedildiği gibi hayâlî bir edebiyat olmayıp, maddî hayatla içiçe olduğunu belirtmek amacındayız.

Çalışmamıza konu olan hususiyetleri taradığımız zaman öncelikle dîvan şiirinin kendine has bir tıbbî terminolojisi olduğunu görüyoruz. Buna göre dîvan şiirinde hastane için dâr'u's-şifâ, şifâ-hâne; hasta için sayru, hasta, bîmâr, pür-derd, marîz, sakîm, alîl ve mübtelâ; doktor karşılığında tabîb, hekîm, cerrâh, mu'âlic, fassad ve haccâm (kan alan); tedaviyle ilgili olarak tedbîr, teşhîs, nabz, müdâvâ, tîmâr, ihtimâ; hastalıklar için maraz, illet, sudâ', humâr, teb, hummâ, şîrpençe, hafakân, yerekân, zükâm, remed ve sebel; yara karşılığında yine yara, zahm, dâğ; ilaçlar için de ilâc, dermân, devâ, şifâ, merhem, fetîl, ma'cûn, şerbet, dârû, habb, eczâ, ot, em, tiryâk ve müferrih kelimelerini görüyoruz. İlaçların konulduğu kaplar dürc ve hokka olarak belirtilirken, kullanılan malzemelerden de nişter zikredilir. Ayrıca hekim tedavisinden ümit kesildiği vakit ya da hastalıktan korunmak için müracaat edilen veffâk adı verilen muskacı; muska anlamında da nüsha, ta'vîz, hırz, hamâyil ve bâzû-bend tabirlerine rastlıyoruz.

Konumuzla ilgili olarak tespit edebildiğimiz âdet, inanç ve uygulamalar ile günlük hayatın içinde var olan hususları şöylece sıralayabiliriz.

1. HASTALIĞA SEBEP OLAN DURUMLAR:

Eski tıpta insan vücudunda var olduğu farzedilen; safra, sevdâ, dem ve balgam

* Selçuk Üniversitesi Türk Halk Kültürü Uygulama ve Araştırma Merkezinin 22-23 Ekim 1990'da Konya'da tertiplediği 4. Millî Türk Halk Edebiyatı ve Folklor Kongresi'nde sunulmuş olan "Dîvan Edebiyatında Sağlık ve Ölümle İlgili Âdet ve İnançlar" adlı tebliğin yalnızca sağlıkla ilgili bölümü, ilavelerle makale hâline getirilmiştir.

** S. Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.

adlarını taşıyan dört unsura (hılt) ahlât-ı erba'a denirdi. İnsanların bu dört sıvı dengeli olduğu vakit sağlıklı, denge birinin lehine bozulduğu zaman da hasta olduğuna inanılır; hastanın mizacını düzeltmek için ahlât-ı erba'anın mütevâzin olmasına gayret edilirdi.¹ Fuzûlî'nin; "Ey sâkî, vücudumda aşk hevesi sağlık dengemi bozdu. Tamamen hastalanmadan bana ilaç ver." anlamını taşıyan;

Tabî'at inhirâfın gör hevâ-yı ıskdan tende
İlâc it düşmedin sâkî mizâcum istikâmetden ²

mısralarında hem aynı hususa, hem de günümüzde hastalık tablosu oluşmadan önce alınması gereken tedbirler karşılığındaki koruyucu hekimliğin geçmişte de mevcudiyetine işaret edilir.

İnsan psikolojisinin, ahlât-ı erba'a veya sağlık üzerindeki etkisi de bilinen gerçeklerdendir. "Demiri nem, insanı gam çürütür." atasözünde belirtildiği gibi; işsizlik, geçim sıkıntısı gibi üzüntüler insanı hasta eder:

Arturdu bedenümde marazum dâ'-i vazîfe
Öldürdi beni va'de-i ferdâ-yı vazîfe ³

Dîvan şairlerimiz; kışın soğuk havaların nezleye sebep olduğu ⁴, rüzgârda veya cereyanda kalmanın insanı hasta ettiği ⁵, çok yürümekle ayakta çibanların çıktığı⁶, karşımadaki insan çok konuşunca başımızın ağrıdığı⁷ veya güneşte kalmanın insanı hasta edeceğini şairane ifadelerle ele alırlar:

Ey güneş yüzlü gönül hastalanur kûyunda
Ki başı hoşdur anun sâye-i dîvârun ile ⁸

Geceleri mehtaba karşı yatmak da hastalığa sebep olurken⁹, kısaca nazar tabir ettiğimiz kem gözlerin tesiri de dudakta uçukların çıkmasına sebep olur veya insanı hasta

¹ Bilgi için bkz. Celâlüddin Hızr (Hacı Paşa), Müntahab-ı Şifâ I, Giriş-Metin, Haz.: Zafer Önler, Ank. 1990, s. 9-10; örnekler için bkz. Mehmed Çavuşoğlu - M. Ali Tanyeri, Zâtî Divânı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon) Gazeller Kısmı, C III, İst. 1987, s. 484/1764-4; Fuzûlî, Türkçe Dîvân, Haz.: Kenan Akyüz - Sedit Yüksel ve diğ., Ank. 1958, s. 173/49-1.

² Fuzûlî, Türkçe Dîvân, s. 343.

³ Nev'î, Dîvan Haz.: Mertol Tulum-M. Ali Tanyeri, İst. 1977, s. 131.

⁴ Nev'î, Dîvan, s. 116/38-2.

⁵ Mesîhî Dîvânı, Haz.: Mine Mengi, Ank. 1995, s.224/165-2.

⁶ Mesîhî Dîvânı, S.272/241-4.

⁷ a.e., s.191/114-7.

⁸ a.e, s.253/212-2.

⁹ Nev'î, Dîvan, s.296/111-3.

eder¹⁰:

Meğer kim nergisün değmiş gözi olmuş sabâ hasta
Gülistânda sabâlanmış yürür âheste aheste¹¹

Ayrıca bazı hastalıkların bulaşıcı olduğu ve bu hastalara yaklaşmanın aynı hastalığa yakalanmaya sebep olduğu da geçmişte biliniyordu¹².

2. HASTA – HEKİM İLİŞKİLERİ

Dîvan şiirinde âşığın hasta, sevgilinin de tabîb kabul edildiği yaygın benzetmeler yanında; hasta - hekim ilişkileri hakkında fikir veren, bugün için de geçerli olan telakkilere rastlıyoruz. Örneğin, günümüzde uzman doktorların tercih edildiği gibi geçmişle de "tabîb-i hâzık"tan medet umulurdu¹³. Derde derman olacak böyle bir hekimin bulunmaması hastayı ümitsizliğe düşürür, daha çok hastalanırdı:

Marîzün olsa min derdi bu derd anlardan efzûndur
Ki-teşhisine olmaya tabîb-i hâzık u kâmil¹⁴

Hâzık bir hekime müracaat edilince, hekim hastanın nabzını tutarak muayeneye başlardı. Zira eskiden ahlât-ı erba'adaki dengesizliğin ne olduğunu anlamak için öncelikle nabız kontrol edilir, nabzın atış şekli ile mizacın durumu, dolayısıyla hastalık teşhis edilirdi¹⁵. Hastanın yakınları da merakla sonucu beklerdi:

Sararmış çihresi teb-lerzededen şâh-i çenrînün
Tabîbâ nabzını tutsan aceb bilsek nedür derdi¹⁶

Ayrıca hekim hastaya çeşitli sorular sorup, aldığı cevaplarla hastalığı teşhis ederdi:

Künc-i belâda hâlini sor hasta dillerün
Gel ey tabîb-i rûh cevâb al su'âle çek¹⁷

¹⁰ Bâkî Dîvânı, Tenkitli Basım, Haz.: Sabahattin Küçük, Ank. 1994, s. 113/20-3; Nev'î, Dîvan, s.81/24-21, s.275/76-2, s.374/242-4.

¹¹ Zatî Dîvânı, C. III, s. 181/1288-1.

¹² a.e., s. 452 / 1713-2; Nev'î, Dîvan, s.529/509-3, s.543/534-2.

¹³ Helâkî, Dîvan (Tenkidli Basım, Haz.: Mehmed Çavuşoğlu, İst. 1982, s.59/19-1.

¹⁴ Fuzûlî, Türkçe Dîvan, s.95/30-3.

¹⁵ Celâlüddin Hızır (Hacı Paşa), Müntahab-ı Şifa I, s. 10-11; örnekler için bkz. Mesihî Dîvânı, s.277/248-2; Fuzûlî, Türkçe Dîvan, s.313/189-3, b. s.503/12; Helâkî, Dîvan, s.21/3-4, s.59/19-5; Amrî, Dîvan (Tenkidli Basım), Haz.: Mehmed Çavuşoğlu, İst. 1979, s.138/102-2.

¹⁶ Nev'î, Dîvan, s.512/479-2.

¹⁷ Helâkî, Dîvan, s. 127/87-2.

Durumu ağır olan hastalar müşahede altında tutulur, doktor hastanın başında bekler ¹⁸; hasta hâlimden şikayet ederse, Koca Râgıb Paşa'nın "Tabibin olsa da kizbi marîzin sıhhatin söyler" mısraındaki gibi hekim, "iyi oldun iyi" sözleriyle hastaya moral verirdi¹⁹. Vizite gelen hekime ücret olarak "ayak terliği" (dirlik?) veya "tuhfe" takdim edilir, gümüş gibi göz yaşlarıyla altın gibi sapsarı yüzünden başka sermâyesi olmayan hasta (âşık) çaresizlik içinde kalırdı²⁰. Tabipler ise bazen hekim başına çok fazla sayıda hastanın düşmesi sebebiyle telaşlanır ²¹, bazen de halkın sağlığının iyi olup hastaların azalması onları üzerti²². Zira hekimler gelir kaynağı olan hastalarla mutlu olurdu²³.

3. HASTALIKLARLA İLGİLİ HUSUSLAR

Hastalık; getirdiği zahmet, acı ve üzüntüler sebebiyle hasta psikolojisinde, dolayısıyla davranışlarında değişikliğe sebep olur. Yakınlarının ilgisi, dostların sevgisi bu dönemde hastaya adeta ilaç gibi gelir. Özellikle "geçmiş olsun ziyaretleri"nin hasta psikolojisi üzerinde son derece olumlu bir tesiri vardır:

Bir nice gündür ki cânânım görünmez cân gibi
Görmeye ben hastasını gelmedi dermân gibi ²⁴

Hasta bu ziyaretlerden mahcup olup, dostlarına "ne zahmet ettiniz" der ²⁵, fakat dostlarıyla sohbe hâli yoktur, lafı ağzında geveler, ne söylediği anlaşılmaz²⁶. Hastanın çektiklerini ancak aynı hastalığı çekenler bilir, hastanın hâlimden yine hasta olan anlar:

Yürü bir hastaya arz eyle Hayâlî sözünü
Sağ olanlar ne bilür çekdüğünü sayrunun ²⁷

Yakınları, hastanın derdini paylaşıp bir şeyler yapmak arzusuyla telaşlanır, tedavisiyle ilgilenirken, sevdiklerinin hastalığı onları ziyadesiyle üzer, hatta hastadan daha fazla acı çekerler ²⁸. Bunun farkında olan hastalar da sevdiklerine nazlanırlar.²⁹ İnsanın gurbette, böyle sevgi dolu bir ortamdan ve dostlarından uzakta hastalanması, kendisiyle ilgilenecek hiç kimsenin olmaması zor bir durumdur:

¹⁸ Mesîhî Dîvânı, s.200/128-4.

¹⁹ Koca Râgıb Paşa, Dîvan, Bulak, 1252, s.15; Zâtî Dîvânı, C, III. s. 322/1503-4.

²⁰ a.e, s.261/1412-3; Helâkî, Dîvan, s. 187/147-2.

²¹ Bakî Dîvânı, s. 329/370-5.

²² Fuzûlî, Türkçe Dîvan, s.84/24-28.

²³ Bâkî Dîvânı, s.237/223-4.

²⁴ Zâtî Dîvânı, C.III, s,348; ayrıca bkz. 385/1602-5; Bâkî-Dîvânı, s. 157/93-1; Mesîhî Dîvânı, s.295/276-3.

²⁵ Mesîhî Dîvânı, s. 125/19-3.

²⁶ Yahyâ Bey, Dîvan (Tenkidli Basım), Haz.: Mehmed Çavuşoğlu, İst. 1977, S.282/4-2.

²⁷ Ali Nihat Tarlan, Hayâlî Bey Dîvânı, İst 1945, s.251; ayrıca bkz. Bâkî Divânı, s.151/83-1; Mesîhî Dîvânı, s.205/136-5.

²⁸ Nev'î, Dîvan, s.79/23-39.

²⁹ Mesîhî Dîvânı s. 242/194-5.

Der-i dil-dârdan dûram diyâr-ı gamda mehcûram
Müselmânlar esirgen hasta kaldum dâr-ı gurbetde ³⁰

Hasta; yakınlarının acısına ortak olmalarını, kendisini yalnız bırakmamalarını isterken ³¹, özellikle geceleri herkes uyuyup el ayak çekilince yalnızlık hisseder ³². Üstelik hastalıklar gece şiddetlenir, hastanın acı ve ağrıları artar:

Dil saçunda kılur ziyâde figân
Hastadur gice zahmeti artar ³³

Bazen hastanın inlemeleri, feryatları yakınlarını da uyutmaz³⁴. Hasta uyuyamayınca geceler uzar ³⁵, ancak sabaha doğru yorgunluktan, uykusuzluktan sızıp kalır ³⁶. Gecenin sona ermesi, sabahın gelmesi hastayı fevkalade rahatlatır:

Zülfinde iken ârızını görse gözüm dir
Şâd ol yine ey hasta gönül kim seher oldu ³⁷

Hastanın sağlığı biraz düzelir de sıkıntıları hafiflerse, o zaman da kimsenin kendisini uyandırmasını istemez, uykuya düşkünlüğü artar:

Çok şükürler ki çeşm-i bîmârun
Gördi sıhhat yüzini hâb özler ³⁸

Hastalar tedavi amacıyla kendilerine verilen ilaçlardan da hoşlanmazlar³⁹, zira bu şerbetler genellikle acıdır ve bunları içmek hastaya işkence gibi gelir⁴⁰. İlaçlara duyulan bu isteksizliğe karşılık yasaklananlara karşı büyük arzu duyarlar⁴¹. Çeşitli yiyecekleri ⁴²,

³⁰ Bâkî Dîvânı, s.368; ayrıca bkz. Zâtî Dîvânı, C.III. s.69/1114-3.

³¹ Amrî, Dîvan, s.171/135-3.

³² Nev'î, Dîvan, s.464/393-3; s.292/105-2.

³³ Amrî, Dîvan, S.63/27-4.

³⁴ Zâtî Dîvânı, C.III, s. 127/1205-2.

³⁵ a.e., s.506/1798-2.

³⁶ Mesîhî Dîvânı, s. 133/29-5.

³⁷ Hayretî, Dîvan (Tenkidli Basım), Haz.: Mehmed Çavuşoğlu - M. Ali Tanyeri, İst. 1981, s.436/483-4; ayrıca bkz. Nev'î, Dîvan, s. 111/36-2.

³⁸ Ali Nihat Tarlan, Necâtî Bey Dîvânı, İst. 1963, s.205; ayrıca bkz. Hayretî, Divan, s.314/295-4; Bâkî Dîvânı, s.383/48-3.

³⁹ Helâkî, Dîvan, s. 115/75-1

⁴⁰ Mesîhî Dîvânı, s.238/187-3; s.264/230-3.

⁴¹ Yahyâ Bey, Dîvan, s.325/70-6.

⁴² Nev'î, Dîvan, s.281/85-5.

turşu⁴³ veya mevsimi olmayan meyveleri⁴⁴ istemeye başlarlar. Bilhassa enfeksiyona bağlı hastalıklarda ateşin yükselmesi su kaybına sebep olur. Bu yüzden hastaların suya iştiağı artar⁴⁵. Fuzûlî'nin Su Kasîdesi'nde, özellikle geceleri su ihtiyacının arttığı edebî bir ifadeyle ele alınırken; gece hastanın başında bekleyip ona moral vermenin hem de bir takım isteklerini yerine getirmenin insana sevap kazandırdığı belirtilir:

Gam günü itme dil-i bîmârdan tîgün dirîg
Hayrdur virmek karanu gicede bîmâre su⁴⁶

Bazen hasta suyu içemeyecek kadar ağır durumdadır. O zaman da hastanın ağzına pamukla su damlatılır:

Bîmâr gözün derdi itdi şu kadar sayru
Penbeyle sıkar çeşmüm ağzuma dem-â-dem su⁴⁷

Yalnızca kuduza yakalananlar hastalığın bir belirtisi olarak sudan korkar ve kaçarlar⁴⁸.

Geçmişte de iyileşme imkânı olmayan hastalar için günümüzdeki malûlen emeklilik tarzında bir işlem uygulanır, hastaya "hâsıl bağlanır"dı⁴⁹. Fakat hastalar, hastalıkları ne denli çaresiz olsa da şifa bulmaktan ümit kesmezlerdi⁵⁰. Ne de olsa her hastalığın bir dermanı vardır ama hastalığın iyileşmesi zaman ister⁵¹.

Dîvan şiirinde hastalarla ilgili dinî hüküm ve inançların da yer aldığını görüyoruz. Örneğin bir kolaylık dini olan İslâmiyet'te ağır hastaların ve yolcuların oruç tutmaması şairane ifadesini bulur:

Ölümlüsiyüz leblerünün bize ne perhîz
Oruç mı turalum begüm andan sefer üzre⁵²

⁴³ Zâtî Dîvânı, C.III.s.283/1445-5.

⁴⁴ a.e., s.143/1230-1; s. 144/1231-4; Bâkî Dîvânı, s. 153/85-5.

⁴⁵ Zâtî Dîvânı, C.III, s. 136/1219-6; Hayâlî Bey Dîvânı, s.161/78-1; Bâkî Dîvânı, s. 142/67-7, s.251/244 5

⁴⁶ Fuzûlî, Türkçe Dîvan, s.23.

⁴⁷ Zâtî Dîvânı, C.III, s.141; ayrıca bkz. s. 136/1219-4; Necati Sungur. Âhi Dîvânı (İnceleme - Metin), Ank. 1994, s. 110/36-2.

⁴⁸ Necâtî Bey Dîvânı, s. 149/8-6.

⁴⁹ Mesîhî Dîvânı, s.290/269-3.

⁵⁰ Bâkî Dîvânı, s.237/223-1.

⁵¹ Fuzûlî, Türkçe Dîvan, s.7922-8.

⁵² Amrî, Dîvan, s.63.

Ayrıca hastanın duasının makbul olduğu⁵³, şifa bulmak için hastanın "Yâ Şâfi" viridini dilinden düşürmediği⁵⁴, iyileşmek için kurban kesilmesi veya adakta bulunulması⁵⁵, akıl hastalarının dinen ve hukuken yaptıklarından sorumlu tutulamayacağı veya cezalandırılmayacağı edebî ifadelerle dile getirilir:

Günâhından geçer uşşâkun ol hattı güzel dilber
Kirâmen Kâtibîn ehl-i cünûn için kalem çalmaz⁵⁶

4. ÇEŞİTLİ HASTALIKLAR VE TEDAVİ USULLERİ:

Dîvan şiirinde hastayla ilgili hususlar yanında; sarılık, sıtma, sinüzit, baş ağrısı, yaralar, kırıklar, üşütme, zehirlenme ve kan kaybı gibi sağlığı tehdit eden hastalıklardan ve bunların tedavi metotlarından da söz edilir. Özellikle göz hastalıkları ve tedavisi ile akıl ve ruh hastalıklarıyla ilgili konulara sıkça rastlarız.

Günümüzde hastalıklarla beslenme arasındaki ilgi herkes tarafından bilinmektedir. Modern tıbbın sağlıklı beslenme prensibi geçmişte. "Sağlığın başı perhizdir." atasözüyle ifadesini bulmuş, az veya yeterli miktarda yemenin insan sağlığı için daha uygun olduğu bütün tıp kitaplarında belirtilmiştir.

Şairimiz Fuzûlî'nin; "İnsanlar noksanlık arızasının hastasıdır. Bazı insanlara perhiz fayda sağlarken, bazıları da iyi beslenmeyle tedavi olur." anlamındaki beyti dengeli beslenme ve diyetin önemine işaret eder.

Marîz-i ârıza-i naksdur nüfûs-ı tamâm
Kimine fâ'ide perhiz ider kimine gıda⁵⁷

Hastaların daha çabuk iyileşmesi amacıyla bugün hava değişimi dediğimiz. "Tebdîl-i mekânda ferahlık vardır." sözüyle ifade edilen çevre değiştirme anlayışı Nevî'nin mısralarında açıkça belirtilir:

Sefer it derdüne tîmâr ola şâyed Nevî
Bâ'is-i sıhhat olur eylese bîmâr sefer⁵⁸

⁵³ Bâkî Dîvânı, s.262/262-6.

⁵⁴ a.e.,s. 435/541-2.

⁵⁵ Vasfî, Dîvan (Tenkidli Basım), Haz.: Mehmed Çavuşoğlu, İst. 1980, s.74/16-3.

⁵⁶ Yahyâ Bey, Dîvan, s.378; ayrıca bkz. Helâkî, Dîvan, s.122/82-5.

⁵⁷ Fuzûlî, Türkçe Dîvan, s.19.

⁵⁸ Nevî, Dîvan, s. 325/158-5, ayrıca bkz, s.285/92-4.

Ayrıca şairlerimiz bir yerin havasının ve suyunun hastaya yarayıp yaramayacağı konusunu işlerken⁵⁹ kaplıcaların birer şifa kaynağı olduğunu da dile getirirler⁶⁰.

Geçmişte bir tür sağlık garantisi olarak; musibetlerden, çeşitli hastalıklardan, nazardan, akrep ve yılan gibi hayvanların sokmasından korunmak veya kuvvet kazanmak için muska taşınması âdetti. Nüsha, ta'vîz, hırz veya hamâyil olarak adlandırılan bu muskalar boyna asılır, bir kısmı da bâzû-bend denilen altın veya gümüş kol bağlarının içinde muhafaza edilirdi. Yine dîvan şiirinden örneklerle bu muskaların misk veya safranla da yazıldığını tespit edebiliyoruz:

Hatt-ı yâkâtun senün şîrîn mücerreb nüshadur
Kand-i nâba müşg ile yazıldı hırz-ı cân içün ⁶¹

Kem gözlerden korunmak için üzerlik tohumlarının tütsülenmesi⁶² yanında küçük çocuklara da göz boncuğu takılırdı:

Jâle sanman takdı tıfl-ı goncaya göz boncuğı
Kılmağa yavuz nazar def'in sirişk-i andelîb ⁶³

Yılan, akrep gibi hayvanların sokmasına maruz kalanlar, zehrin tesirini gideren tiryak ile tedavi olunur ⁶⁴, bu panzehir yine yilandan elde edilirdi⁶⁵.

Hemen her insanın şikayeti olan baş ağrısının da en iyi ilacı gül suyudur ⁶⁶:

Başumda hûn-ı zahmı derd-i serden kurtarur cânı
Aceb olmaya bu kim gül suyu def'-i sudâ' eyler ⁶⁷

Kâse-i nergisde itdi gözleri yaşın gül-âb
Gördi bülbül goncanun başın ağırdur nâleler ⁶⁸

⁵⁹ Necati Bey Dîvânı, s.452/498-3; Bâkî Divânı, s. 135/56-5.

⁶⁰ Nev'î. Dîvan, s.388/265-1.

⁶¹ Zâtî Dîvânı, C.III, s.121; ayrıca bkz. Fuzûlî, Türkçe Dîvan, s.234/110-2, s.416/292-1; Bâkî Dîvânı, s.41/18-20.

⁶² Hayretî, Dîvan, s.380/396-4.

⁶³ Nev'î, Dîvan, s.244.

⁶⁴ Zâtî Dîvânı, C.III, s.58/1096-4; s. 184/1293-4; Nev'î, Dîvan, s.191/5-4; Hayâlî Bey Dîvânı, s. 16/241-1

⁶⁵ Necâtî Bey Dîvanı, s.398/415-7; Hayâlî Bey Dîvânı, s.253/32-3.

⁶⁶ Celâlüddin Hızır, Müntahab-ı Şifâ I, s.42.

⁶⁷ Yahyâ Bey,Dîvan, s.352; ayrıca bkz. Mesîhî Dîvânı, s.52/11-15; Bâkî Dîvânı, s.41/18- 21; Hayretî, Dîvan, s.418/456-5; Nev'î, Dîvan, s.251/34-5.

⁶⁸ Hayâlî Bey Dîvânı, s. 148.

Bir çeşit gül tatlısı olan gül-be-şeker hastaları güçlendirmesi⁶⁹, güllâc da hem ruh, hem de beden sağlığı için faydalı bir tatlı oluşuyla⁷⁰ ele alınırken; Fuzûlî, gül suyunu her derde deva olarak niteler:

Bulunur her derde istersen gülistânda devâ
Hokkasında goncanun san kim şifâ cullâbı var⁷¹

İçkinin sebep olduğu, humâr denilen baş ağrısını gidermek için; "Çivi çiviye söker." inancıyla yine şarap içilir⁷² veya bol su içilir⁷³, ya da halk arasında hâlen geçerli olan bir tedavi usulü uygulanır; baş, alın hizasından çatki denilen bir tülbentle sımsıkı bağlanır:

Çok şarâb içdüğü için ağrımış başı küpün
Kellesin çenberle kat kat sardılar hoş itdiler⁷⁴

Baş ağrısı, böbrek ağrısı, zatülcenb, zatürre ve kuru öksürüğe iyi gelen menekşe de; şerbetinin ferahlatıcı özelliğiyle ele alınır:

Bir dem gam-ı devrânı unutturmağa sâkî
Gül mevsimidür sun berü gül-nâr-ı benefşe⁷⁵

Ahlât-ı erba'adan sevdâya ilişkin hastalıkları tedavi için Türkçe'de gelin saçı denilen eftîmûn adlı çiçek kullanılır:

İllet-i sevdâyı dâfi' çünkü eftîmûndur
Ya niçün hâlüm gam-ı zülfünle dige-gûndur⁷⁶

Yine ahlât-ı erba'adan balgam arttığı zaman, bugün de sinüzit için kullanılan ve Ebûcehil karpuzu denilen hanzel adlı bitki kullanılırdı⁷⁷.

Güzel kokulu bir madde olan anber de geçmişte ilaç yapımında kullanılmıştır.

⁶⁹ Bâkî Dîvânı, s.43/18-46.

⁷⁰ Yahyâ Bey, Dîvan, s.305/39-1.

⁷¹ Fuzûlî, Türkçe Dîvan, s.198.

⁷² a.e., s. 132/8-5; Âhî Dîvânı, s. 147/73-5; Necâtî Bey Dîvânı, s.452/498-7.

⁷³ Fuzûlî, Türkçe Dîvan, s. 24/3-25.

⁷⁴ Kamil Akarsu, Rumelili Za'îfî, Hayatı, San'atı, Eserleri ve Dîvânından Seçmeler, İst. 1993, s.102; ayrıca bkz. Mesîhî Dîvânı, s. 185/106-2.

⁷⁵ Ali Nihad Tarlan, Ahmed Paşa Dîvânı, İst, 1966, s.77.

⁷⁶ Mehmet Kırbıyık, Ferrî Mehmed, Hayatı, Eserleri ve Dîvânının Tenkidli Metni, S.Ü.S.B.E. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 1994, s. 112; başka örnekler için ayrıca bkz. Ahmet Talât Onay, Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar, Haz.: Cemâl Kurnaz, Ank. 1992, s.139.

⁷⁷ Fuzûlî, Türkçe Dîvan, s.82/23-23.

Nev'î'nin aşağıdaki beytinde kurutulup toz hâline getirilen anberin burna çekildiği zaman kalbi kuvvetlendirdiğini tespit ediyoruz:

Virürken kalbe anber kuvvetin gâzîlerün hâki
Dimâğında olan hasm-ı sefihün hâm sevdâdur⁷⁸

Necâtî'nin bir beytinden de; ciltte beyaz lekelerle beliren abraş hastalığının üstübeğle tedavi edildiği kanaatini ediniyoruz:

Râyun tabîbi itdi sifidâc-ı subh ile
Yüzünün ebreşine semânun devâ seher⁷⁹

Tedavi amacıyla yukarıda belirtilen bitki veya maddeler kullanılırken; "Zaruretler memnu olan şeyleri mübâh kılar." gereğince dinen haram kabul edilen yiyecek veya içeceklerin zorunlu hallerde ilaç gayesiyle kullanılması şairlerimiz için de konu olmuştur:

Sôfi şarâbı içsek olur mı mizâc için
Dirler olur halâl harâmı ilâç için⁸⁰

Dîvan şiirinde çeşitli hastalıkların tedavilerine dair bilgiler de mevcuttur. Örneğin günümüzde soğuk algınlığında hastanın kat kal örtülüp terletilmesi geçmişte de uygulanan bir yöntemdir:

Bolay ki derleyem diyü budur örtündüğü kat kat
Ki kendüye sovuk aldurup olmuş nâ-tüvân gonca⁸¹

Şişe çekmek de soğuk algınlığı veya ağrıları dindirmek için müracaat edilen bir tedavi şeklidir. Zâtî, bu işlemi üzüntüyle oluşan çıbanların giderilmesi için tavsiye ederken⁸², Hayâlî şişe çekmek deyimini tevriyelî kullanır:

Sihhat istersen sakın çekme tabîbin şerbetin
Mihnet ü gam derdine gâyet devâdur şişe çek⁸³

Sıtma hastalığının tedavisi için geçmişte kullanılan bir metot hayli ilginçtir.

⁷⁸ Nev'î, Dîvan, s.84; bilgi için bkz. Celâlüddin Hızır, Müntahab-ı Şifâ I, s.90.

⁷⁹ Necâtî Bey Dîvânı, s.45.

⁸⁰ Zâtî Dîvânı, C.III, s. 120.

⁸¹ Mesihî Dîvânı, s.254.; ayrıca bkz. Fuzûlî, Türkçe Dîvan, s. 85/25-7.

⁸² Zâtî Dîvânı, C.III. s.392/1615-4.

⁸³ Hayâlî Bey Dîvânı, s.254.

İnanışlara göre ergenlik yaşına gelmemiş bir kızın eğirdiği ipliğe efsun okunup birkaç düğüm atılır ve sıtma tutan kimsenin boynuna "rişte-i teb" denilen bu iplik bağlanırsa hasta şifa bulurdu⁸⁴. Bâkî'nin Kânûnî için yazdığı meşhur kasidesinde bu tedavi usulünün şairane bir ifadesini görüyoruz.

Lerzende görse havfun ile teb tutar sanur
Bağlar şihâb gerden-i gerdûna rîsmân⁸⁵

Sıtmadan kurtulmak için bir diğer metot da muska yazdırmaktır⁸⁶. Bu muskalar badem üzerine yazılıp yenildiği gibi⁸⁷; kâğıda yazılan muskaların suda ezilip, bu suyun içilmesiyle şifa elde edileceği inancı da mevcuttur:

Nüşa-i mâhı dem-i tebde koyup içmeye âb
Sana hurşîd-i felek tâs-ı zer itdi ihzâr⁸⁸

Kan aldirmek, dinen de tavsiye edilen tedavi yöntemlerinden biridir. Yakın zamanlara kadar hipertansiyon ve kalp yetmezliğinde bir tedbir olarak hastadan kan alınır. Geçmişte de zehirlenmeyi veya yaranın enfekte olmasını önlemek için hastanın yarısından bir miktar kan akıtılırken, özellikle vücudun değişik yerlerindeki ağrıları dindirmek için de bu metot uygulanıyordu⁸⁹. Ayrıca sarılığın tedavisi için de hastadan kan alınır⁹⁰:

Zerd oldı yüzüm derd ile san kim yerekân
Lutf eyle begüm dökme benüm yok yire kanum⁹¹

Öte yandan yaralanmalardaki aşın kan kaybı ölüme sebebiyet vereceği için kanamayı durdurmak gerekir:

Şol denlü ki kan akdı gözümde ölürüm ben
Dirlere ki ölürmiş kişi çoğ akıcak kan⁹²

⁸⁴ Bilgi ve Örnekler için bkz. Ahmet Talât Onay, Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar, s. 348-349.

⁸⁵ Bâkî Dîvânı, s.5; ayrıca bkz. Mesîhî Dîvânı, s.33/5-26; Nev'î, Dîvan, s.78/23-34; Zâtî Dîvânı, C. III. S.20/1033-4.

⁸⁶ Nev'î, Dîvan, s. 123/39-37.

⁸⁷ Bâkî Dîvânı, s. 45/19-12.

⁸⁸ Nev'î, Dîvan, s.78.

⁸⁹ Hayretî Dîvan, s.297/267-4; Zâtî Dîvânı, C.III, s.342/1535-4; Fuzûlî, Türkçe Dîvan, s. 17/1-35; Nev'î, Dîvan, s.40/12-93; s.106/34-17, s.481/422-3.

⁹⁰ Celâlüddin Hızır, Müntahab-ı Şifâ I, s.92.

⁹¹ Bâkî Dîvânı s.297/319-2

⁹² Vasfî, Dîvan, s. 122.

Açık yaralarda kanamayı durdurmak için yaranın üzerine tuz⁹³, kül⁹⁴ veya hiç de hijyenik olmayan bir yöntem olarak örümcek ağı basılırdı:

Ciğerde turmaz akar hûn-ı zahm-ı tîr-i nigâr
Örümcek ağı basa üstine bu cism-i nizâr⁹⁵

Kanamanın durdurulması veya yaranın enfekte olmasını önlemek için bir diğer yol da yarayı kızgın demirle dağlamaktır. Tıbb-ı Nebevî'de tavsiye edilmeyen, modern tıpta da tasvip edilmeyen bu tedavi şeklinden şairlerimiz sıkça bahseder⁹⁶. Bu türden yaralar tîmâr denilen işleme tâbi olur, yaranın üzerine merhem sürülür veya ot denilen bitkisel ilaçlar konulur⁹⁷, ya da pamuk, keten veya tiftikten bükülerek hazırlanmış fitiller kâfurla hazırlanmış merhemlere bulanarak yaranın üzerine yerleştirilir:

Sîne-ı pür-zahma kim sarmağa cân virmez seni
Benzer ol nâzûg beden kâfûrî hoşter merheme⁹⁸

Yaraya merhem sürülürken eli uğurlu kişinin tedavide etkili olduğu düşünülür⁹⁹, yaranın çabuk iyileşmesi için hava almasına ve suya değdirilmemesine itina edilir¹⁰⁰, üzeri pamukla sarılırdı¹⁰¹. Bütün bu hususları Fuzûlî'nin meşhur beytinde de görürüz:

Penbe-i merhem-i dâğ içre nihândur bedenüm
Diri oldukça libâsum budur ölsem kefenüm¹⁰²

Mesîhî'nin bir beytinden de yaralar iyileştikçe pamukların kendiliğinden döküldüğünü tespit edebiliyoruz¹⁰³. Şayet yarada iltihaplanma olursa, yaranın açılıp cerahatin boşaltıldığını da Taşlıcalı Yahyâ Bey bildirmektedir¹⁰⁴. Şairlerimiz yaraların bakımı dışında ayağa batan dikenin iğneyle çıkarılması¹⁰⁵ veya kırıkların hareketsiz tutulması, yatak istirahatının gerektiği¹⁰⁶ gibi hususlara da işaret etmişlerdir.

⁹³ Mesîhî Dîvânı, s.36/6-24; s. 267/234-7; Hayretî, Dîvan, s. 181/73-2.

⁹⁴ Fuzûlî, Türkçe Dîvan, s.302/178-8; Nev'î, Dîvan, s.349/200-3.

⁹⁵ Nev'î, Dîvan, s.285. ayrıca bkz. s. 414/308-2.

⁹⁶ a.e., s.340/185-1; Zâtî Dîvânı, C.III, s. 53/1087-4.

⁹⁷ a.e., s.49/1082-1.

⁹⁸ Zâtî Dîvânı, C.III, s.70; ayrıca bkz. s. 114/1184-4; s.212/1335-2; Nev'î, Dîvan, s. 10/1-1; s.57/17-7; s.106/34-13; s.203/8-3; s.255/42-3; s. 341/186-2; Tahîr Üzgör, Fehîm-i Kadîm Hayatı, Sanatı, Dîvânı ve Metnin Bugünkü Türkçesi, Ank. 1991, s.646/CCLXI-1; Koca Râgıb Paşa, Dîvan, s.22.

⁹⁹ Mesîhî Dîvânı, s. 115/3-7.

¹⁰⁰ a.e. s. 315/27; Nev'î, Dîvan, s.469/400-5, s.518/487-6.

¹⁰¹ Bâkî Dîvânı s.253/247-1; s. 381/454-4; Hayretî, Dîvan, s.47/15-14; s. 149/24-2, s.164/45-6; s. 238/168-4; s.239/169-3.

¹⁰² Fuzûlî, Türkçe Dîvan, s.328.

¹⁰³ Mesîhî Dîvânı, s.222 / 161-2.

¹⁰⁴ Yahyâ Bey, Dîvan, s.512/374-3.

¹⁰⁵ Mesîhî Dîvânı, s.215/153-3.

¹⁰⁶ a.e., s. 310/10-1.

Dîvan şiirinde gözle ilgili hastalıklar ve tedavi şekilleri de geniş yer tutar. Günümüz kozmetiğinde yerini kaybeden sürmenin; geçmişte yalnızca bir süs aracı değil aynı zamanda gözü kuvvetlendirmesi, görüşü artırması ve göze parlaklık vermesi gibi sebeplerle kullanıldığını görürüz. Özellikle sevgilinin yolunun, eşiğinin, ayağının tozu âşıklar için paha biçilmez değerinde, şifalı bir sürme olarak telakki edilmiştir:

Gündüz görürdi gökde Sühâ'yı güneş gibi
Bulsa gubâr-ı hâk-i rehünden cilâ nazar¹⁰⁷

Hâlen halk arasında göz nezlesi için tıbbî amaçla kullanılan sürme, geçmişte de "göz otl" olarak adlandırılmış¹⁰⁸, remed (göz ağrısı), sebel (bulanık görme), göz yaşarması ve göz kanlanmasını gidermek için ilaç gibi kullanılmıştır:

Hâk-i pâyı kuhlini şâhun sabâdan isteyüp
Bâğın eyler nergis-i bîmârına tîmâr gül¹⁰⁹

Sürmenin etkisini artırmak amacıyla içine şifa verici başka maddeler de katılırken, deliksiz incinin dövülüp toz hâline getirildikten sonra sürmeye ilâve edildiğini hem tıp kitaplarından, hem de şairlerimizin ifadelerinden öğreniyoruz:

Bilürsin nûr-ı dîdem tûtiyâya katılır cevher
N'ola ağlarsa hâk-i pâyüne çeşm-i güher-pâşum¹¹⁰

Remed hastalığının veya göz kanlanmasının tedavisinde göz siyah veya mavi bir çenberle kapatılır, sımsıkı bağlanırdı:

Remedden hasta çeşmin bağlamış gök destmâl ile
Gören kavs-i kuzah sanur yanında mihr-i rahşânun¹¹¹

Taşlıcalı Yahyâ'nın iki beytinde de göz bozukluklarında gözlük kullanıldığını tespit

¹⁰⁷ Helâkî, Dîvan, s.25/6-3; ayrıca bkz. Necâtî Bey Dîvânı, s.60/14-36; Nev'î, Dîvan, s.422/321-2; Mesîhî Dîvânı, s.25/2-47, s. 50/10-19, 200/128-1.

¹⁰⁸ Rumelili Za'îfî, Hayatı, San'atı, Eserleri ve Dîvânından Seçmeler, s. 104/5.

¹⁰⁹ Hayâlî Bey Dîvânı, s.38; ayrıca bkz. Bâkî Dîvânı, s. 257/254-2, s.277/285-5; Mesîhî Dîvânı, s. 48/9-33, s. 114/3-1, s.189/111-5; Nev'î, Dîvan, s.371/237-4.

¹¹⁰ Bâkî Dîvânı, s.299, ayrıca bkz. s. 195/149-5; Âmil Çelebioğlu, Mesnevî-i Şerîf, Aslı ve Sadeleştirilmesiyle Manzum Nahîfî Tercümesi, C.I. İst. 1967, s. 125/3269, C.IV, İst. 1969, s. 15/349; bilgi için bkz. Celâlüddin Hızır, Müntahab-ı Şifâ I, s.55.

¹¹¹ Yahyâ Bey, Dîvân, s.416; ayrıca bkz. Celâlüddin Hızır, Müntahab-ı Şifâ I, s. 54. Nev'î, Dîvan, s.549/544-4; Mesîhî Dîvânı, s. 311/12-1; Zâtî Dîvânı, C.III. s.289/1454-1; Helâkî, Dîvan, s 109/69-1; Bâkî Dîvânı, s.168/108-4, s.434/539-2, s.435/540-4.

ediyoruz:

Dîdâr-ı Hakkı görmez dünyâda ayn-ı âmî
Farzâ ki gözlük itse çeşmine mihr ü mâhı ¹¹²

Dîvan şiirinde akıl ve ruh hastalıklarının tedavisinde başvurulan temel yöntemlerin de konu edildiğini görürüz. Örneğin çağımızın yaygın hastalığı stresten kurtulmak için geçmişte açık havaya çıkılır, bahçelerde gezilir veya subaşlarında oturulurdu:

Hurrem olsa gam degül eşk-i revânım görse yâr
Âdeti tefrîh-i rûh itmekdür akar sularun ¹¹³

Gamı, kederi defetmenin bir yolu da içki içmektir:
Dilersen kim olasın gamdan âzâd
Müdâm içmek müdâm içmek gerekdür ¹¹⁴

Kıymetli taşlardan yakutun birçok havassı yanında kalbi takviye etmesi, vesveseyi, hafakanı gidermesi ve ferahlık vermesi gibi özellikleri vardır. Bu yüzden yakut toz hâline getirilerek "yâkût-ı müferrih" adıyla, başka maddelerin de ilavesiyle bir terkib (güvâriş>cüvâriş) hâline getirilip hastaya yedirilirdi:

Ağzı la'lîn hokka yâkûtî müferrih lebleri
Cevherî terkîb istersen leb-i dil-ber yiter¹¹⁵

Modern psikiyatride ruh hastaları psikoterapi veya grupterapi ile tedavi edilirken, geçmişte sohbetle, özellikle gönüllere hitap eden tasavvufî sohbetlerle şifaya kavuşurdu:

Rûh-ı mecrûha devâdur dil-i bîmâra şifâ
Sohbet-i sôfi-i sâfide aceb hikmet var ¹¹⁶

Yine mâzîde batı ülkelerindeki ruh hastaları kendilerine musallat olan şeytandan kurtulsun diye işkenceye tâbi tutulurken, ecdadımızın bu hastaları musikiyle tedavi ettiği gerçeği de dîvan şiirine aksetmiştir:

¹¹² Yahyâ Bey, Dîvan. s. 586, s.553/445-3.

¹¹³ Bâkî Dîvânı, s. 257; Zâtî Dîvânı, C. III, s.523/1818-1; Nev'î, Dîvan, s.61/18-12, s. 280/84-4.

¹¹⁴ Hayretî, Dîvân, s. 192/90 4; Fuzûlî, Türkçe Dîvân, s. 248/124-7; Amrî, Divan, s.155/119-5.

¹¹⁵ Bâkî Dîvânı, s. 130, ayrıca bkz. s.267/271-1; Mesîhî Dîvânı, s. 217/III-1; bilgi için bkz. Celâlüddin Hızır, Müntahab-ı Şifâ I, s. 195-196.

¹¹⁶ Yahyâ Bey, Dîvan, s.322. ayrıca bkz. 329/76-3.

Şifâ-sâz eyle ben pür-derde rûh-efzâ imiş sâzun
Al anı çengüne meclisde budur mutribâ kânûn

Sadâsı bî-bedel nakşı güzel garrâ musâhibdür
Gidâ-yı rûhdur sâfi virür kalbe safâ kânûn ¹¹⁷

Ayrıca akıl ve ruh hastaları su kenarlarında suyun sesini dinleyerek, akışını seyrederek teskin edilirken¹¹⁸ , bazen de çeşitli efsunların okunup üflenmesiyle sakinleşirler¹¹⁹.

Hastalığı had dereceye ulaşanlar ise kendilerine veya çevrelerine zarar vermemeleri veya kaybolmamaları için bağlı tutulurdu:

Her biri bağlamalı âteşî dîvâne diyü
Şem' pervâneleri dûd ile zencîre çeker ¹²⁰

Ayın ilk günlerinde veya bahar mevsiminde bu hastalıklar şiddetlenir, dîvânelerin cinneti artardı. Bu hususlar da sevgilinin kaşının hilale, yüzünün de bahara benzetilmesi gibi şairane ifadelerle dile getirilir:

Âlemi dîvâne itdün sanki eyyâm- ı bahâr
Kimseye sakın hilâl ebrunı gösterme meded ¹²¹

Dîvâne yüm görelden sen haddi gül-gûnı
Artar bahârı görse şeydâlarun cünûnı ¹²²

Dîvan şiirinde çeşitli hastalıklar ve tedavileri ile ilgili buraya kadar belirtilen hususlar yanında¹²³ bir tek hastalığın dermanının olmadığından söz edilir ki, bu da bir nevi gönül hastalığı olan aşktır:

¹¹⁷ Zâtî Dîvânı, C. III, s.42.

¹¹⁸ Hayretî, Dîvan, s.52/16-28, s.297/267-2.

¹¹⁹ Fuzûlî, Türkçe Dîvan, s.211/87-1.

¹²⁰ Nev'î, Dîvan, s.273; ayrıca bkz. s. 273/73-2, s.340/185-3, s. 363/224-1, s. 432/338-9; Mesîhî Dîvânı, s.50/10-10, s. 135/33-1, s. 196/122-3.

¹²¹ Yahyâ Bey, Dîvan, s.313; ayrıca bkz. s.304/38-3, s.326/71-3, s. 584/498-3; Zâtî Dîvânı, C.III, s.137/1220-5, s.297/1465-1; Fuzûlî, Türkçe Dîvan, s.385/261-2; Hayretî, Dîvan, s.47/15-3, s.50/16-1, S.223/143-4, s.291/257-2; Bâkî Dîvânı, s.176/122-5, s.177/123-4, s.270/276-3, s.301/325-3.

¹²² Edirneli Emrî, Kınalızâde Hasan Çelebi, Tezkiretü's-Şuarâ, ,Haz.: İbrahim Kutluk, Ank. 1978, C.I, s.177.

¹²³ Çalışmamızda yer almayan bazı tedaviler için bkz. Ahmet Talât Onay, Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar, "Tedavi" maddesi, s.409-411.

Derd-i ışkun zerrece kılmadılar dermânını
Âlem içre niceler Lokmân u Eflâtun olup¹²⁴

Şairlerin hoşnut olduğu aşk derdine ilaçlar kâr etmez, aksine hastalığın şiddetini artırır¹²⁵. Dolayısıyla bîmâr-ı derd-i aşk için ölmekten özge derman yoktur:

Güftâr-ı ratb u yâbisi harc itme ey tabîb
Ölmekten özge derd-i gam-ı ışka yok devâ¹²⁶

Dîvan şiirinde hasta, hekim ve hastalıklarla ilgili olarak buraya kadar verdiğimiz örnekleri; Kânûnî'nin sağlığın değerini veciz bir dille ifade eden meşhur beytiyle sona erdiriyoruz:

Halk içinde mu'teber bir nesne yok devlet gibi
Olmaya devlet cihânda bir nefes sıhhat gibi

Sonuçta buraya kadar verdiğimiz örnekler ışığında tesbit edebildiğimiz hususlar şunlardır:

1. Yirmiye yakın şairin dîvanlarının taranmasıyla hazırlanan bu çalışmada dîvan şiirinde konumuz olan sağlıkla ilgili pek çok hususun yer aldığını görüyoruz. Bu özelliklerin büyük bir kısmı tıbbî esaslara veya halk hekimliğine dayanmakta, çok az bir bölümünü de bâtıl inançlar teşkil etmektedir.

2. Konuyla ilgili âdet, inanış veya uygulamalar yer yer açıkça belirtilirken, çoğu zaman da sanatkârane söyleyişlerin ardında gizli kalmaktadır. Bu itibarla dîvan şiirinin sosyal muhtevası yakın zamanlara kadar ihmal edilmiştir. Bu alanda yapılacak olan çalışmalar dîvan şiirinin muhteva zenginliğini tesbitte faydalı olacaktır.

3. Klasik edebiyatımızın daima bir zümre edebiyatı veya saray edebiyatı olarak düşünülmesine karşın, bu edebiyatta toplumun her kesiminde var olan âdet, inanç ve uygulamaların yer aldığını; dolayısıyla dîvan şiirinin halktan kopuk olmadığını görmekteyiz.

4. Yine dîvan şiirinin hayâlî veya mücerret bir edebiyat olduğu iddialarına

¹²⁴ Yahyâ Bey, Dîvan, s.297; ayrıca bkz. Hayretî, Dîvan, s. 150/26-4; Bâkî Dîvânı, s. 448/4.

¹²⁵ a.e., s.356/414-7.

¹²⁶ Nev'î, Dîvan, s.232; ayrıca bkz. Fuzûlî, Türkçe Dîvan, s.293/169-7; Bâkî Dîvânı, s.356/414-7; Mesîhî Dîvânı, s. 131/26-2.

rağmen, hiç bir şairin realiteden ve maddi hayattan bütünüyle uzak kalamayacağına burada verilen örnekler yeterli delil olmaktadır.

5. Altı yüzyıl boyunca devam eden dîvan şiiri üzerinde Arap, özellikle de Fars edebiyatının yoğun tesiri olduğu söylenmektedir. Nazım şekilleri ve vezin itibariyle bu görüş doğrudur. Muhtevada ise şairlerimiz zaman içerisinde yabancı etkilerin hakimiyetinden kurtulmayı başarmışlardır. Bu sebeple rahatça ifade edebiliriz ki; dîvan şiiri taklidî bir edebiyat değil, yalnızca burada verdiğimiz örnekler itibariyle bile millî kültürümüzü aksettiren orijinal bir edebiyattır.

6. Son olarak da dîvan şiirinin folklor araştırmalarında geçmişten günümüze uzanan âdet ve inançlarımızın tesbiti için önemli bir kaynak olduğunu belirtmemiz gerekir.